

1

1: Na območjih, bogatih s hrano, se zadržujejo zelo velike jate cevonoscev, celo v neposredni bližini obale. Na fotografiji sredozemski viharniki (*Puffinus yelkouan*).
foto: Gérard Monier

»A slednjič, glej, bel albatros / prijadra iz meglá: / kot da bi človek bil, smo ga / pozdravili s hura!« in »... ptič padel je: / ubil ga je – moj lok.« sta verza iz Pesmi starega mornarja Samuela Taylorja Coleridga, ki dobro opisujeta odnos med ljudmi in cevonosci. Mornarji so bili prepričani, da so cevonosci pravzaprav preklete duše morjeplovcev, in so nanje gledali s strahospoštovanjem. Spet drugi so menili, da jim te morske ptice prinašajo ugoden veter. Pogosto pa so se tudi požvižgali na vse vraže in cevonosce lovili kot prehranski dodatek. Dvojnost v odnosu med cevonosci in ljudmi se je ohranila vse do danes, le da lov že dolgo ni več vodilni ogrožajoči dejavnik.

Cevonosci Sredozemskega morja

// Jurij Hanžel

Red cevonoscev (Procellariiformes) obsega 137 vrst, ki so razširjene po morjih vsega sveta. Poimenovani so po cevasto oblikovanih nosnicah, skozi katere izločajo odvečno sol, ki jo zaužijejo z morsko vodo. V nasprotju z drugimi skupinami ptic imajo izredno dobro razvit voh, ki jim pomaga tako pri lovu kot pri orientaciji v gnezditveni koloniji. Cevonosci si delijo skupnega prednika s pingvini (Sphenisciformes) in slapniki (Gaviiformes). Red je razdeljen v štiri družine: albatrosi (Diomedidae), strakoši (Hydrobatidae), pelikaniči (Pelecanoididae) in viharniki (Procellariidae). V Sredozemlju gnezditvo predstavljajo strakošev in viharnikov.

Cevonosci večinoma gnezditvo na neobljudenih ali pa vsaj samotnih otokih. Človek, ki biva na njih, sam po sebi zanje ni tako škodljiv, kot so živali, ki ga spremljajo. To so predvsem podgane in mačke, ponekod pa tudi živina. Z izjemo albatrosov in nekaterih vrst, ki gnezditvo na južnih morjih, cevonosci na gnezdišča prihajajo ponoči, da bi se tako izognili plenilcem. Dodatna strategija za obrambo pred plenilcem je tudi kolonijsko gnezdenje. Samo gnezdo je navadno preprost kup zemlje v naravnem rovu ali razpoki, večje vrste pa gnezditvo tudi na prostem. Na leto imajo praviloma le eno leglo, nekatere vrste albatrosov celo ne gnezditvo vsako leto. Izležejo le eno jajce, za mladiča pa skrbita oba starša.

Prehranjujejo se na odprtem morju, tudi v času gnezdenja se vsak dan lahko oddaljijo več sto kilometrov od kopnega. Prehranjujejo se z ribami, glavonožci in raki. Albatrosi in strakoši hrano predvsem pobirajo z gladine, viharniki pa se med lovom tudi potapljaajo, črni viharniki (*Puffinus griseus*) celo do 70 metrov globoko.

Po gnezditvi se tako odrasli kot mladiči odpravijo na odprto morje. Mladi osebk se tudi po več let ne vrnejo na kopno. V tem času lahko zaidejo zelo daleč iz siceršnje območja razširjenosti. Takšna zablodela ptica je bil na primer ledni viharnik (*Fulmarus glacialis*), ptica severnega Atlantika, ki ga je Otmar Reiser opazoval na Dravi pri Fali leta 1922. Ko pa se končno vrnejo, običajno pridejo v isto kolonijo, kjer so se bili izvalili. Tudi partnerske zveze se navadno obdržijo vse življenje, pri večini vrst to lahko pomeni več desetletij. Najstarejši atlantski viharnik (*Puffinus puffinus*) je bil ponovno ujet 50 let po obročkanju. Glede na to, da je bil obročkan kot odrasel, je bil ob ponovni najdbi star vsaj 55 let!

Tako visoko starost pa dočaka vse manj teh ptic, saj so cevonosci zelo ogrožena skupina. Na kopnem jih ogrožajo plenilci, ki spremljajo človeka, na morju pa vse bolj intenziven ribolov in uporaba neobteženih trnkov. Ti plavajo na gladini, vaba pa ne privablja le rib, temveč tudi cevonosce, predvsem albatrose, ki se nato ujamejo na trnek in utonejo. Znanstveniki ocenjujejo, da vsako leto tako konča več deset tisoč ptic. Za uspešno varstvo je treba dobro poznati vrste, česar za cevonosce ne moremo trditi. Tudi

odgovor na navidez preprosto vprašanje »Koliko vrst cevonoscev poznamo?« se bo v prihodnosti še spremenjal – premik od določanja na podlagi zunanje videza k določanju na podlagi oglašanja, gnezditvenih navad in genetskih značilnosti je namreč precej nekdanjih podvrst »povzdignil« v samostojne vrste.

Rumenokljuni viharnik (*Calonectris (diomedea) diomedea*)

Je največji (45–52 cm) predstavnik cevonoscev, ki redno gnezditvo v Sredozemlju. Slovensko ime si je prislužil s svojim rumenkastim kljunom, ki je dobro viden tudi z večje razdalje. Zanj so značilne tudi dolge ozke peruti, ki so vselej upognjene nekoliko nazaj. Izmed cevonoscev, ki se pojavljajo v Sredozemlju, je rumenokljuni viharnik najbolj spreten letalec: dolga obdobja drsenja tik nad vodno gladino le občasno prekine nekaj lenobnih zamahov s perutmi. Pogosto ga lahko opazujemo, kako sledi ladjam, neredka pa so tudi opazovanja s kopnega. Pri rumenokljunem viharniku ločimo dve podvrsti: atlantsko *borealis* in sredozemsko *diomedea*. Slednjo je leta 1769 prvi opisal Giovanni Antonio Scopoli, ki je služboval v Idriji. V svojem delu *Annus I. historico-naturalis* lokacije ne navaja – morda pa je rumenokljunega viharnika opazoval prav v slovenskem morju? Na pogled se podvrsti ne razlikujeta prav veliko: sredozemska podvrsta ima na spodnji strani primarnih letalnih peres nekoliko izrazitejše bele »jezike«, ki prebadajo črno obrobo perutnih konic. Razlike v oglašanju so prepričljivejše, genetske raziskave pa kažejo, da sta se podvrsti v razvoju ločili že pred milijonom let. V Sredozemlju gnezditvo okrog 30.000 parov rumenokljunih viharnikov, od tega približno polovica v Italiji. Nam najbližja kolonija je na hrvaškem otoku Svetac v bližini Visa. Majhna kolonija »sredozemskih« rumenokljunih viharnikov je bila odkrita tudi v Biskajskem zalivu na atlantski obali Francije. Atlantska populacija rumenokljunih viharnikov je mnogo številčnejša – samo na Azorih gnezditvo 188.000 parov. Rumenokljuni viharniki pozimi večinoma zapustijo Sredozemlje in prezimujejo v Atlantskem oceanu južno od ekvatorja, le majhen del jih ostane v Sredozemlju, predvsem v okolici Sicilije.

Pojavljanje v Sloveniji: Sodobnih podatkov o pojavljanju rumenokljunega viharnika v Sloveniji ni, glede na številčnost vrste na hrvaškem Jadranu, kjer so bile opazovane tudi več stoglave jate, pa lahko pričakujemo kakšnega tudi v slovenskem morju.

Sredozemski viharnik (*Puffinus yelkouan*)

S 30–35 centimetri je nekoliko manjši od rečnega galeba (*Chroicocephalus ridibundus*). Najbolj bode v oči zaradi svoje kontrastne obarvanosti – zgornja stran je črna, spodnja pa skoraj povsem bela. To razliko še dodatno poudari način leta, saj se sredozemski viharnik med zamahovanjem s perutmi nagiba z levega na desni bok, občasno pa tudi

2

3

4

5

6

7

Balearski viharnik (*Puffinus mauretanicus*)

S 34–39 centimetri je nekoliko večji od sredozemskega viharnika. Kontrast med zgornjo in spodnjo stranjo telesa je pri balearskem viharniku manj izrazit, saj so boki in prsa temno rjava. Kot je razvidno že iz imena, vrsta gnezdi na Balearskih otokih ob vzhodni španski obali. Prihodnost vrste je negotova; če se bodo sedanji populacijski trendi nadaljevali, bo kakih 2.000 parov velika gnezdeča populacija izumrla v naslednjih 35 letih. Viharnike ogrožajo predvsem plenilci, kot so mačke in podgane, in neodgovoren ribolov. Po gnezditvi se jih veliko odseli skozi Gibraltarska vrata v Atlantski ocean, nekateri pa ostanejo v bližini gnezdišč.

Pojavljanje v Sloveniji: V Sloveniji ta viharnik še ni bil opazovan in zaradi svojih selitvenih navad najverjetneje tudi nikoli ne bo.

Strakoš (*Hydrobates (pelagicus) melitensis*)

Z velikostjo 15–16 centimetri komajda presega velikost mestne lastovke (*Delichon urbicum*), ki ji je podoben tudi po obarvanosti. Spoznamo ga po črnem perju, ki ga prekinjata bela trtica in široka podperutna proga. Zanj je značilen tudi frfotavi let, zaradi katerega občasno spominja celo na netopirja. Kot velja za številne druge cevonosce, so razlike med podvrstami pritegnile pozornost znanstvenikov šele pred nedavnim. Izkazalo se je, da se oglašani atlantske (*H. p. pelagicus*) in sredozemske (*H. p. melitensis*) podvrste precej razlikujeta. Dodatno so ugotovili, da se »atlantski« strakoši ne odzivajo na izzivanje s posnetkom oglašanja »sredozemskih«, in obratno. Nazadnje pa so genske raziskave pokazale, da se »sredozemski« in »atlantski« strakoši ločeno razvijajo že 550.000 let. Zaradi teh razlik lahko utemeljeno pričakujemo, da bosta podvrsti v bližnji prihodnosti dobili status samostojnih vrst. Za terenskega ornitologa bo to svojevrsten izziv, saj določevalni znaki, ki bi omogočali ločevanje med (pod) vrstama zgolj z opazovanjem, še niso znani. »Sredozemski« strakoši so precej manj številčni od svojih atlantskih sorodnikov – v Sredozemlju gnezdi okrog 20.000 parov, medtem ko je populacija »atlantskih« strakošev ocenjena na 500.000 parov. Največje kolonije teh ptic so na Balearskih otokih, na Malti in na otočkih okrog Sicilije. Manjše kolonije so tudi v Egejskem in Jadranskem morju – nam najbližja je verjetno na samotnem otoku Jabuka, približno 50 kilometrov zahodno od dalmatinskega otoka Visa. Velika večina »sredozemskih« strakošev tudi pozimi ne zapusti »domačega« morja, obročkovalski podatki pa kažejo, da manjši del populacije zimo kljub vsemu preživi v Atlantiku: strakoša, obročkanega kot mladiča blizu Sicilije, so tri leta kasneje ujeli na Portugalskem. Strakoše, posebno ob španskih obalah, zelo ogroža razvoj turizma. Zaradi svetlobnega onesnaževanja so strakoši med nočni obiski kolonij veliko bolj izpostavljeni plenilcem.

Pojavljanje v Sloveniji: O pojavljanju strakoša v Sloveniji nimamo natančnih podatkov. Henrik Freyer ga v svojem delu *Fauna Kranjske* iz leta 1842 (*Fauna der in Krain bekannten Säugtiere, Vögel, Reptilien und Fische*) sicer omenja, vendar brez navedbe letnice ali kraja opazovanja. Verjetno jeseni vsaj kakšen osebek zaide tudi v Tržaški zaliv, vsekakor pa bo za srečanje s strakošem v našem morju potrebna zvrhana mera sreče, verjetno pa tudi opazovanje z ladje. ●

malo zajadra. Večje jate so zato lahko videti kot utripajoča gmota belih in črnih peg. V primerjavi z drugimi vrstami se navadno prehranjujejo bližje obali. V Sredozemlju gnezdi 13.000–33.000 parov. Izjemno širok razpon populacijske ocene opozarja na dejstvo, da je zaradi skrivnostnega načina življenja gnezdeče viharnike težko popisovati. Populacija je omejena na osrednje in vzhodno Sredozemlje, največ jih je v Italiji in Grčiji. Velikost kolonij običajno ne presega nekaj sto parov, seveda pa obstajajo tudi izjeme, kot je na primer kolonija na južnoitalijanskem otoku Lampedusa, kjer gnezdi nekaj tisoč parov. Na Hrvaškem je bilo gnezdenje potrjeno zgolj na otoku Svetac. Sodeč po velikosti jat, prešteti na morju, je v Jadranu redkejši od rumenokljunega viharnika. Gnezdi v jamah in skalnih razpokah na neobljudenih otokih, za gnezdo pa nujno potrebuje nekaj zemlje, v katero izkoplje plitvo jamico za svoje edino jajce. Z gnezdenjem prične precej zgodaj, in sicer konec marca ali v začetku aprila. To je koristno, saj je v hladnejšem morju več planktona in tudi vrst, ki se prehranjujejo z njim. Do takrat, ko se morje segreje in je hrane manj, pa so mladiči že skoraj speljani. Jeseni se na območjih, bogatih z ribami, lahko zberejo tudi večtisočglave jate. Prehranjevanje v jatah se zdi kaotično, saj se ptice za ribami potaplajo kar druga prek druge. Do 25.000 se jih skozi Bosporsko ožino odseli v Črno morje, veliko pa jih tudi ostane v bližini svojih gnezdišč.

Pojavljanje v Sloveniji: Je edina vrsta cevonosca, ki se pri nas redno pojavlja. Sredozemski viharniki so najštevilčnejši jeseni, ko jih privabijo večje jate rib. Veliko število sardel (*Clupea pilchardus*) je verjetno botrovalo pojavu doslej največje, kar tisočglave, jate v slovenskem morju. Manjše jate so bile opazovane tudi poleti, verjetno je šlo za negnezdeče osebkke. V zadnjem času se je izkazalo, da se sredozemski viharniki pri nas pojavljajo tudi pozimi. V primeru močnega vetra se ptice približajo obali, zato so možnosti za opazovanje s kopnega takrat precej večje.

2: »Atlantski« rumenokljuni viharnik (*Calonectris (diomedea) borealis*) - konice peruti so na spodnji strani povsem črne. foto: Steve Collins

3: »Sredozemski« rumenokljuni viharnik (*Calonectris (diomedea) diomedea*) - v črno na konici peruti se zajedajo beli »jeziki«. Določevalni znak ni povsem zanesljiv, saj pri nekaterih osebkih ti »jeziki« slabše izraženi. foto: Ryan P. O'Donnell

4: Sredozemski viharnik (*Puffinus mauretanicus*) - na fotografiji so dobro vidne dolge noge, ki praviloma presega dolžino repa. foto: Luc Hoogenstein / Saxifraga

5: Balearski viharnik (*Puffinus mauretanicus*) - vrsta je precej manj kontrastno obarvana kot sredozemski viharnik. Nekateri osebkki so lahko tudi temnejši od fotografiranega. foto: z dovoljenjem Joaquina Muchaxo

6: Strakoš (*Hydrobates pelagicus*) - značilni sta bela proga po sredini peruti in belina, ki s trtice sega tudi na boke. Sredozemski (*H. p. melitensis*) in atlantske (*H. p. pelagicus*) (pod) vrste na pogled ni mogoče ločiti. foto: Luís Rodrigues

7: Ledni viharnik (*Fulmarus glacialis*) gnezdi ob severnoatlantskih obalah, zunaj Atlantika pa se pojavlja izjemno redko. V nasprotju s svojimi sorodniki kolonije obiskuje podnevi. Od večjih vrst galebav ga ločimo po obliki, načinu leta in izostanku črmine na konicah peruti. foto: Janus Verkerk / Saxifraga